

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΓΙΑ ΤΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Νεοφύτου Βάμβα 6 (3ος όροφος), 10674 Αθήνα, τηλ: 210 7233221-2; 210 7233216;

φαξ: 210 7233217; e-mail: info@nchr.gr, website: www.nchr.gr

Παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου «Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης - Εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 5^{ης} Ιουλίου 2006»*

1. Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει το εξεταζόμενο ΣχΝ που αποσκοπεί στην προσαρμογή της ελληνικής νομοθεσίας προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2006/54/ΕΚ, η οποία κωδικοποιεί τέσσερις οδηγίες ισότητας των φύλων σε θέματα απασχόλησης και εργασίας. Η προθεσμία συμμόρφωσης προς την Οδηγία έληξε στις 15.8.2008. Μεταξύ των κωδικοποιημένων οδηγιών είναι η Οδηγία 2002/73, που μεταφέρθηκε με τον Ν. 3488/2006. Η ΕΕΔΑ είχε διατυπώσει παρατηρήσεις επί του Σχεδίου του νόμου αυτού,¹ που θα υπενθυμίσει, εφόσον χρειάζεται, εκφράζει δε την ικανοποίησή της για το ότι αρκετές προτάσεις της έγιναν τότε δεκτές, κι έτσι μπόρεσε να συμβάλει στη βελτίωση εκείνου του νομοσχεδίου, ώστε να εκπληρωθεί αποτελεσματικά η αποστολή της ως συμβουλευτικού οργάνου της Πολιτείας.

2. Το εξεταζόμενο ΣχΝ (στο εξής ΣχΝ) περιέχει πολλά θετικά στοιχεία, αλλά και ορισμένες σοβαρές αδυναμίες. Επιθυμώντας να συμβάλει στην κατά το δυνατό πληρέστερη και αποτελεσματικότερη υλοποίηση των επιταγών του Κοινοτικού Δικαίου (ΚΔ) και του Συντάγματος, η ΕΕΔΑ υποβάλλει ενδεικτικές παρατηρήσεις για

* Οι παρατηρήσεις αυτές υιοθετήθηκαν ομόφωνα από την Ολομέλεια της ΕΕΔΑ, στη συνεδρίαση της 13^{ης} Νοεμβρίου 2008. Εισηγήτρια: Σοφία Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, μέλος ΕΕΔΑ, εκπρόσωπος Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας.

¹ Παρατηρήσεις σχετικά με το Σχέδιο Νόμου «εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση, στους όρους και τις συνθήκες εργασίας», ΕΕΔΑ, *Έκθεση 2006*, Εθνικό Τυπογραφείο, Μάρτιος 2007, σ. 101 επ. και www.nchr.gr. Για τα ζητήματα που θίγει η εισήγηση βλ. και Σ.Κουκούλη-Σπηλιωτοπούλου, 'Άρθρο 4§2, στο Παραρά-Corpus, Ερμηνεία Συντάγματος, β' έκδ. (υπό έκδοση).

ορισμένα βασικά σημεία του ΣχΝ, οι οποίες αφορούν και την εξάλειψη αδυναμιών του Ν. 3488/2006. Υπενθυμίζει δε, ότι η Οδηγία 2006/54 (όπως η Οδηγία 2002/73) *επιτρέπει ευνοϊκότερες εθνικές ρυθμίσεις, ενώ απαγορεύει οποιαδήποτε μείωση του υφιστάμενου εθνικού επιπέδου προστασίας*, όπως άλλωστε και το Σύνταγμα. Γι' αυτό, χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή κατά την εισαγωγή νέων διατάξεων ή την τροποποίηση υφιστάμενων διατάξεων της ελληνικής νομοθεσίας. Η ΕΕΔΑ επισημαίνει επίσης, ότι οι παρατηρήσεις της αποσκοπούν στην εξασφάλιση *αποτελεσματικής εφαρμογής* της νομοθεσίας, βασική προϋπόθεση της οποίας είναι η ορθή διατύπωση των *δικονομικών διατάξεων* και η *ένταξή τους στους δικονομικούς κώδικες*. Η προσπάθεια της ΕΕΔΑ να συμβάλει σε αυτόν τον τομέα εντάσσεται στο γενικότερο πρόγραμμα των Εθνικών Οργανισμών Προώθησης και Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου για την ενίσχυση της απονομής της Δικαιοσύνης, που υιοθετήθηκε στην 9^η Διεθνή Διάσκεψη των Οργανισμών αυτών, στο Ναϊρόμπι, τον Οκτώβριο αυτού του έτους (Ninth International Conference of International Institutions for the Promotion and Protection of Human Rights, www.nchr.gr).

I. Γενικές παρατηρήσεις

3. Η Αιτιολογική Έκθεση αναφέρει, από προφανή παραδρομή, ότι η Οδηγία 2006/54 κωδικοποιεί επτά οδηγίες ισότητας των φύλων, ενώ κωδικοποιεί τέσσερις: α) την 75/117 (ισότητα αμοιβών), β) την 76/207, όπως τροποποιήθηκε με τη 2002/73 (ισότητα μεταχείρισης), γ) την 86/378, όπως τροποποιήθηκε με την 96/97 (ισότητα στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης) και δ) την 97/80 (βάρος απόδειξης), όπως αναφέρει και η ίδια η Αιτιολογική Έκθεση.

4. Η Αιτιολογική Έκθεση επισημαίνει ότι «το ΣχΝ δεν προχωρεί σε πλήρη ενσωμάτωση της Οδηγίας 2006/54», καθώς παραλείπεται το 2^ο κεφάλαιο του Τίτλου II της Οδηγίας (ιση μεταχείριση ανδρών και γυναικών στα επαγγελματικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης), λόγω των δυσχερειών που δημιουργεί η ενσωμάτωση του κεφαλαίου αυτού στο συνταξιοδοτικό καθεστώς των δημόσιων υπαλλήλων. Πάντως, όπως υπενθυμίζει και η Αιτιολογική Έκθεση, σε συμμόρφωση προς τη σχετική με τα επαγγελματικά συστήματα Οδηγία 86/378, όπως τροποποιήθηκε με την Οδηγία 96/97, αποσκοπεί το ΠΔ 87/2002.

5. Η ΕΕΔΑ σημειώνει, ότι για το ζήτημα αυτό εκκρεμεί ενώπιον του ΔΕΚ προσφυγή της Επιτροπής κατά της Ελλάδας.² Η Επιτροπή, θεωρώντας, βάσει της νομολογίας του ΔΕΚ, ότι το ασφαλιστικό σύστημα των δημόσιων υπαλλήλων είναι «επαγγελματικό» με την κοινοτική έννοια, δηλαδή, ότι διέπεται από το άρθρο 141 ΣυνθΕΚ (ισότητα αμοιβών ανδρών και γυναικών) που δεν επιτρέπει καμία εξαίρεση από την αρχή της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, προσάπτει στην Ελλάδα παράβαση του άρθρ. 141 ΣυνθΕΚ, επειδή διατηρεί σε ισχύ «*διατάξεις περί διαφορετικής ηλικίας συνταξιοδότησης και διαφορετικών απαιτήσεων ελάχιστης υπηρεσίας για τους άνδρες και τις γυναίκες στον Κώδικα Πολιτικών και Στρατιωτικών Συντάξεων*». Είναι έτσι προφανές, ότι ο νομοθέτης αναμένει την απόφαση του ΔΕΚ για να προχωρήσει σε πλήρη συμμόρφωση και προς τις διατάξεις της Οδηγίας 2006/54 που αφορούν τα «επαγγελματικά συστήματα» κοινωνικής ασφάλισης.

6. **Νομοτεχνική μέθοδος:** Το ΣχΝ αντικαθιστά ή συμπληρώνει διατάξεις του Ν. 3488/2006 που μετέφερε την Οδηγία 2002/73. Το άρθρο 1 του Ν. 3488/2006 κατήργησε τον Ν. 1414/1984 που μετέφερε τις Οδηγίες 75/117 και 76/207, εκτός ορισμένων διατάξεών του. Το άρθρο 1 ΣχΝ επαναλαμβάνει την κατάργηση του Ν. 1414/1984 και διατηρεί τις διατάξεις του νόμου αυτού που διατήρησε ο Ν. 3488/2006, εκτός του άρθρου 4 παρ. 4 και 5 Ν. 1414/1984 (επιδόματα γάμου και παιδιών), που καταργεί, επειδή το ζήτημα ρυθμίζει το άρθρο 5 του ΣχΝ (ισότητα αμοιβών). Καταργείται και το ΠΔ 105/2003 που μετέφερε την Οδηγία 79/80 (βάρους απόδειξης), οι ρυθμίσεις της οποίας κωδικοποιούνται στην Οδηγία 2006/54, κι επεκτείνεται ο κανόνας του βάρους της απόδειξης σε όλο το πεδίο του ΣχΝ. Διάταξη για το βάρος της απόδειξης περιέχει κι ο Ν. 3488/2006.

7. Η ΕΕΔΑ υπενθυμίζει την παρατήρηση που διατύπωσε σχετικά με το Σχέδιο του Ν. 3488/2006, ότι, για λόγους ασφάλειας δικαίου, δεν θα έπρεπε να διατηρηθεί σε ισχύ ο Ν. 1414/1984, αλλά οι διατάξεις του ή να ενσωματωθούν στον νέο νόμο ή να καταργηθούν.³ Για λόγους ασφάλειας δικαίου, την οποία απαιτεί και το ΚΔ, και ιδίως για να γνωρίζουν πλήρως τα δικαιώματά τους οι εργαζόμενοι και οι εργαζόμενες και να μπορούν τα ελληνικά δικαστήρια να παρέχουν την αναγκαία έννομη προστασία,⁴ σκόπιμο είναι το ΣχΝ να καταργήσει τελείως τόσο τον Ν. 1414/1984, όσο και τον Ν.

² *Επιτροπή κατά Ελλάδας*, C-559/07, ΕΕ C 37/21, 9.2.2008.

³ Βλ. Παρατηρήσεις ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 1, παρ. Β'. Ι.

⁴ Για την απαίτηση δημιουργίας ασφάλειας δικαίου κατά τη συμμόρφωση προς οδηγίες, βλ. π.χ. ΔΕΚ 28.10.1999, C-187/98, *Επιτροπή κατά Ελλάδας*, Συλλ. 1999, I-7713.

3488/2006, και να ενσωματωθούν στο ΣχΝ οι διατηρούμενες διατάξεις του Ν. 1414/1984, όπως και όλες οι διατάξεις του Ν. 3488/2006, είτε διατηρούνται αναλλοίωτες είτε τροποποιούνται με το ΣχΝ.

8. Έτσι, θα γίνει σαφές, ότι ο νόμος που θα προέλθει από το ΣχΝ θα περιλαμβάνει όλες τις διατάξεις που αφορούν την ισότητα των φύλων στην απασχόληση και την εργασία, ο ίδιος δε νόμος θα συμπληρωθεί αργότερα με τις σχετικές με τα επαγγελματικά συστήματα διατάξεις. Αυτή η μέθοδος ανταποκρίνεται, άλλωστε, στον στόχο της Οδηγίας 2006/54, η οποία, όπως επισημαίνει και η Αιτιολογική Έκθεση του ΣχΝ, «συγχωνεύει σε ένα ενιαίο, συνεκτικό κείμενο» τις προαναφερόμενες οδηγίες, «οι οποίες καταργούνται από 15 Αυγούστου 2009», δηλαδή, ένα χρόνο μετά τη λήξη της προθεσμίας συμμόρφωσης προς την Οδηγία 2006/54.⁵ Εξάλλου, ο τίτλος του Ν. 3488/2006 είναι στενότερος από εκείνον της Οδηγίας 2006/54, τον οποίο (ορθά) επαναλαμβάνει το ΣχΝ, καθώς ο Ν. 3488/2006 μετέφερε μια μόνον από τις κωδικοποιημένες Οδηγίες (την 2002/73). Αν διατηρηθεί ο Ν. 3488/2006 κι ενσωματωθούν σε αυτόν όλες οι αναγκαίες για τη συμμόρφωση προς την Οδηγία 2006/54 διατάξεις, όπως προβλέπει το ΣχΝ, ο τίτλος του δεν θα ανταποκρίνεται πλέον στο περιεχόμενό του, πράγμα που θα συμβάλει στην ανασφάλεια δικαίου.

9. **Γλωσσικές παρατηρήσεις:** Η ΕΕΔΑ εκφράζει την ικανοποίησή της για το ότι ο Ν. 3488/2006 ακολούθησε τις δύο γλωσσικές παρατηρήσεις της: α) Σε διατάξεις που αφορούν γυναίκες και άνδρες, να μη χρησιμοποιείται μόνον ο όρος «εργαζόμενος», αλλά ορολογία που αναφέρεται και στα δυο γένη ή ουδέτερη (άτομα, πρόσωπα). Αυτό ακολούθησαν οι περισσότερες διατάξεις του Ν. 3488/2006. Το ΣχΝ αλλού αναφέρεται σε «εργαζόμενους άνδρες και γυναίκες», αλλού στον/την εργαζόμενο/η κι αλλού σε «εργαζόμενους». Σκόπιμη είναι η ενιαία ορολογία. β) Ο αδόκιμος όρος «*διακριτική μεταχείριση*»⁶ απαλείφθηκε και υιοθετήθηκε στον Ν. 3488/2006 η έκφραση «*που ενέχει διάκριση*», όπως συνέστησε η ΕΕΔΑ. Η ΕΕΔΑ εκφράζει την ικανοποίησή της για τη μη χρήση του αδόκιμου όρου στο ΣχΝ.

⁵ Βλ. Προοίμιο Οδηγίας 2006/54, παρ. 1, 3^ο εδάφ.: «ενδείκνυται, για λόγους σαφήνειας, να αναδιατυπωθούν οι διατάξεις [των τεσσάρων Οδηγιών] και να συγκεντρωθούν σε ένα ενιαίο κείμενο».

⁶ Η ΕΕΔΑ είχε παρατηρήσει ότι ο όρος αυτός δεν ανταποκρίνεται στον όρο *discriminatoire* ή *discriminatory*, αλλά μάλλον στον όρο *discret* ή *discreet*.

II. Σχετικά με διατάξεις του ΣΧΝ

Άρθρο 1 - Σκοπός

10. Η παρ. 1 του άρθρου 1 αναφέρει τα θέματα που καλύπτει η Οδηγία 2006/54 (εκτός των σχετικών με τα επαγγελματικά ασφαλιστικά συστήματα, που παραλείπει το ΣΧΝ), δεν αποδίδει όμως ακριβώς την έννοια του άρθρου 1 της Οδηγίας, στο οποίο αντιστοιχεί. Ακριβέστερη είναι η εξής διατύπωση: «*Σκοπός του παρόντος νόμου [...] όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση την επαγγελματική ανέλιξη και την επαγγελματική εκπαίδευση.*»

Άρθρο 2 – Ορισμοί

11. Οι ορισμοί της «άμεσης» και της «έμμεσης» διάκρισης, που περιέχει η Οδηγία 2002/73 κι επαναλαμβάνει η Οδηγία 2006/54, αποδίδουν τις έννοιες αυτές όπως τις έχει διαμορφώσει η νομολογία του ΔΕΚ σε υποθέσεις σχετικές με διακρίσεις λόγω φύλου και ιθαγένειας.⁷ Οι ορισμοί αυτοί αντιστοιχούν, *mutatis mutandis*, στους ορισμούς των Οδηγιών 2000/43 και 2000/78, οι οποίες αφορούν τις αναφερόμενες στο άρθρο 13 ΣυνθΕΚ διακρίσεις, εκτός των διακρίσεων λόγω φύλου. Η αντιστοιχία των ορισμών στοχεύει στη συνοχή (*cohérence*) της σχετικής με διακρίσεις κοινοτικής νομοθεσίας, όπως επισημαίνει και το Προοίμιο της Οδηγίας 2002/73.⁸ Οι δύο πιο πάνω οδηγίες έχουν μεταφερθεί στο ελληνικό δίκαιο με τον Ν. 3304/2005. Παρατηρήσεις επί του Σχεδίου του νόμου αυτού είχε διατυπώσει η ΕΕΔΑ.⁹ Οι ορισμοί της άμεσης και της έμμεσης διάκρισης που περιέχει ο Ν. 3488/2006, κατά συμμόρφωση προς την Οδηγία 2002/73, αντιστοιχούν σε εκείνους του Ν. 3304/2005.

12. Κατά το άρθρο 3 παρ. 1(β) Ν. 3488/2006, υπάρχει "*έμμεση διάκριση*": «*όταν μία εκ πρώτης όψεως ουδέτερη διάταξη, κριτήριο ή πρακτική θα μπορούσε να θέσει σε μειονεκτική θέση τους εκπροσώπους του ενός φύλου σε σύγκριση με τους εκπροσώπους του άλλου φύλου, εκτός αν αυτή η διάταξη, το κριτήριο ή η πρακτική δικαιολογείται αντικειμενικώς από νόμιμο στόχο, και τα μέσα για την επίτευξη του εν λόγω στόχου είναι*

⁷ Σχετικά S. Koukoulis-Spiliotopoulos, *The amended equal treatment Directive (2002/73): an expression of constitutional principles/fundamental rights*, *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 2005, 327-368 (352-355).

⁸ Προοίμιο Οδηγίας 2002/73, παρ. 6.

⁹ Γνωμάτευση επί του σχεδίου νόμου με τίτλο "Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού», ΕΕΔΑ, Έκθεση 2003, Εθνικό Τυπογραφείο, Φεβρουάριος 2004, σ. 223 επ. και www.nchr.gr.

πρόσφορα και αναγκαία». Αντίστοιχο ορισμό περιέχουν τα άρθρα 3(β) και 7(β) Ν. 3304/2005.

13. Το άρθρο 2 του ΣχΝ αντικαθιστά τον πιο πάνω, ισχύοντα, ορισμό του άρθρου 3 παρ. 1(β) Ν. 3488/2006. Η Αιτιολογική Έκθεση σημειώνει απλώς, ότι αυτό γίνεται «προκειμένου να μεταφερθεί ορθά στο εσωτερικό δίκαιο η κοινοτική έννοια της έμμεσης διάκρισης, σύμφωνα με τον ορισμό που είχε θεσπίσει η Οδηγία 2002/73 και επαναλαμβάνει αυτούσιο η Οδηγία 2006/54», χωρίς να εξηγεί κατά τι πάσχει ο ισχύων ορισμός. Το ΣχΝ αντικαθιστά την έκφραση «*θα μπορούσε να θέσει*» με την έκφραση «*θα έθετε*».

14. Η διατύπωση της ισχύουσας διάταξης είναι εκείνη που είχε προτείνει η ΕΕΔΑ¹⁰, τονίζοντας ότι ο ακριβής ορισμός της έμμεσης διάκρισης έχει μεγάλη σημασία, καθώς πρόκειται για έννοια σχεδόν άγνωστη στη χώρα μας. Η έκφραση «*θα μπορούσε να θέσει*» αποδίδει ορθά την έννοια του άρθρου 2 παρ. 1(β) της Οδηγίας 2006/54, όπως αυτή προκύπτει από άλλες γλωσσικές διατυπώσεις¹¹ και τη νομολογία του ΔΕΚ, κατά την οποία¹² οι σχετικοί με την έμμεση διάκριση κοινοτικοί κανόνες αποβλέπουν στην αντιμετώπιση της *πιθανότητας* δημιουργίας δυσμενούς θέσης, στην πράξη, για άτομα που καλύπτονται από τις οδηγίες ισότητας των φύλων και τις Οδηγίες 2000/43 και 2000/78. Η αντικατάσταση του ορισμού θα δημιουργήσει απορίες που δεν προάγουν την ασφάλεια δικαίου και θα διαταράξει τη συνοχή του Ν. 3488/2006 με τον Ν. 3304/2005 που είναι αναγκαία (πιο πάνω αριθ. 11).

15. Εξάλλου, η έκφραση «*ιδιαίτερα μειονεκτική θέση*» περιορίζει την έννοια της «έμμεσης διάκρισης» σε σχέση με τον Ν. 3488/2006 και τον Ν. 3304/2005 που δεν περιέχουν τον όρο «*ιδιαίτερα*». Αυτό προσκρούει στην απαγόρευση μείωσης του επιπέδου προστασίας (πιο πάνω αριθ. 2) και στην απαίτηση συνοχής μεταξύ των δύο νόμων (πιο πάνω αριθ. 11).

Άρθρο 3 – Αρχή ίσης μεταχείρισης – Απαγόρευση διακρίσεων

16. Το ΣχΝ αντικαθιστά την παρ. 2 του άρθρου 4 Ν. 3488/2006 με δύο εδάφια. Το εδάφ. α', (παρενόχληση και σεξουαλική παρενόχληση) δεν αποδίδει ακριβώς την

¹⁰ Παρατηρήσεις ΕΕΔΑ, Έκθεση 2006, ό.π. παράγρ. 30.

¹¹ Στο ελληνικό κείμενο του άρθρου 2 παρ. 2 της Οδηγίας 2002/73 (όπως και του άρθρου 2 παρ. 1(β) της Οδηγίας 2006/54) χρησιμοποιείται ο όρος «θέτε» που, όπως επισήμανε η ΕΕΔΑ, δεν αποδίδει ορθά την έννοια της διάταξης. Άλλες γλώσσες: “*désavantagerait particulièrement...*”, “*would put [...] at a particular disadvantage*”, “*benachteiligen können ...*”.

¹² Βλ. π.χ. ΔΕΚ 10.3.2005, C-196/02, *B. Νικολούδη κατά ΟΤΕ*, Συλλ. 2005, I-1789, ιδίως παρ. 44.

έννοια του άρθρου 2 παρ. 2(α) της Οδηγίας. Ακριβέστερη είναι η εξής διατύπωση: «*α) Η παρενόχληση, η σεξουαλική παρενόχληση, καθώς και οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή*¹³ [αντί «άνιση»] *μεταχείριση [...]*».

17. Το εδάφ. β' αφορά την αλλαγή φύλου. Κατά την παρ. 3 του Προοιμίου της Οδηγίας 2006/54, οι διακρίσεις που απορρέουν από την αλλαγή φύλου αποτελούν διάκριση λόγω φύλου. Αυτό προκύπτει από τη νομολογία του ΔΕΚ που αναφέρει κι η Αιτιολογική Έκθεση (*P κατά S*, C-13/94, Συλλ. 1996, I-2143, και *K.B.*, C-117/01, Συλλ. 2004, I-541). Συνεπώς, η διατύπωση του εδαφ. β' θα έπρεπε να είναι ανάλογη με την προτεινόμενη διατύπωση του εδαφ. α', και να έχει ως εξής: «*β) Διάκριση λόγω φύλου συνιστά επίσης, οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή* [αντί «άνιση»] *μεταχείριση προσώπου που συνδέεται με αλλαγή φύλου*».

Άρθρο 4 – Πρόσβαση σε απασχόληση – Συνθήκες και όροι απασχόλησης

18. Τα εδάφ. β' και γ' της παρ. 3 του άρθρου 5 Ν. 3488/2006 αντικαθίστανται, ώστε να επεκταθεί στην εργαζόμενη που κάνει χρήση της ειδικής άδειας προστασίας μητρότητας του άρθρου 142 Ν. 3655/2008 το δικαίωμα να επανέλθει στην ίδια ή ισοδύναμη θέση εργασίας, με τους ίδιους επαγγελματικούς όρους και συνθήκες, και να επωφεληθεί από οποιαδήποτε βελτίωση των συνθηκών εργασίας που θα εδικαιούτο κατά την απουσία της. Τα ίδια δικαιώματα επεκτείνονται και στον πατέρα που κάνει χρήση άδειας πατρότητας και σε κάθε γονέα που κάνει χρήση οποιασδήποτε άδειας για γέννηση, ανατροφή ή υιοθεσία παιδιού.

19. Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει την επέκταση της προστασίας, που ανταποκρίνεται στις προτάσεις της.¹⁴ Ακριβέστερη όμως απόδοση του άρθρου 17 παρ. 2 της Οδηγίας θα ήταν αντί για τους «ιδίους» να τεθεί «όχι λιγότερο ευνοϊκούς» όρους και συνθήκες, ώστε να μην αποκλείονται οι ευνοϊκότεροι. Η ΕΕΔΑ επανέρχεται και σε πρότασή της,¹⁵ που δεν έγινε δεκτή, και θεωρεί αναγκαίο να ληφθεί τώρα υπόψη:

Παρ. 3, εδάφ. γ' (τέως δ'): «**Οποιαδήποτε δυσμενής μεταχείριση γυναίκας που έχει άμεση ή έμμεση σχέση με την εγκυμοσύνη ή άδεια τη μητρότητα κατά την έννοια των ΠΑ 176/1997, 41/2003 και του άρθρου 142 του Ν. 3655/2008, ή γονέων, που έχει άμεση ή έμμεση σχέση με την άσκηση των γονεϊκών καθηκόντων τους ή με τη**

¹³ “Less favourable”, “moins favorable”, “weniger günstige”.

¹⁴ Βλ. Παρατηρήσεις ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 1, σελ. 111, άρθρο 5 παρ. 3 (γ).

¹⁵ Βλ. Παρατηρήσεις ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 1, σελ. 111-112, άρθρο 5 παρ. 3 (δ).

*γονική άδεια ανατροφής, φροντίδας παιδιού ή υιοθεσίας παιδιού ή με άλλα μέτρα διευκόλυνσης της εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής συνιστά διάκριση κατά την έννοια του παρόντος νόμου.*¹⁶

20. Όπως διευκρίνισε η ΕΕΔΑ σχετικά με την αντικαθιστώμενη διάταξη του Ν. 3488/2006, το άρθρο 2 παρ. 7 της Οδηγίας 2002/73 (ήδη άρθρο 2 παρ. 2 Οδηγίας 2006/54) ορίζει ότι: «Συνιστά διάκριση κατά την έννοια της παρούσας οδηγίας: [...] γ) οποιαδήποτε λιγότερο ευνοϊκή μεταχείριση γυναίκας σχετική με την εγκυμοσύνη ή την άδεια μητρότητας». Το Προοίμιο όμως (ήδη παρ. 23 Προοιμίου Οδηγίας 2006/54) διευκρινίζει: «Από τη νομολογία του Δικαστηρίου καθίσταται σαφές, ότι η δυσμενής μεταχείριση των γυναικών που συνδέεται με την εγκυμοσύνη ή τη μητρότητα συνιστά άμεση διάκριση λόγω φύλου. Η μεταχείριση αυτή θα πρέπει, επομένως, να καλύπτεται ρητά στην παρούσα οδηγία». Το άρθρο 2 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/54 πρέπει να ερμηνεύεται υπό το φως του Προοιμίου της, ώστε να επιτυγχάνεται αποτελεσματική προστασία της μητρότητας, την οποία επιτάσσει, άλλωστε, το άρθρο 21 παρ. 1 και 5 Συντ. Είναι δε κοινός τόπος, ότι, στον ιδιωτικό τομέα, δυσμενή μεταχείριση ως προς την πρόσβαση σε απασχόληση και τους όρους και τις συνθήκες απασχόλησης υφίστανται οι γυναίκες, όχι μόνον όταν είναι έγκυες ή έχουν γεννήσει πρόσφατα, αλλά και όταν έχουν μικρά παιδιά, ή και για το μόνο λόγο ότι είναι έγγαμες και σε ηλικία τεκνοποίησης.

21. Ανάλογη προστασία δικαιούται, βάσει του ΚΔ (Οδηγία 96/34,¹⁷ γενική αρχή της εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής) και του Συντάγματος (άρθρα 4 παρ. 2, 21 παρ. 1 και 5), κάθε εργαζόμενος και εργαζόμενη με οικογενειακές υποχρεώσεις. Με αυτή τη νομική βάση αναγνωρίζει, άλλωστε, το ΣτΕ δικαίωμα γονικής άδειας σε γυναίκες και άνδρες και πέρα από τις νομοθετικές διατάξεις.¹⁸ Αυτά επισημαίνει η ΕΕΔΑ και σε άλλη έκθεσή της, τονίζοντας ότι η λήψη τέτοιων μέτρων θα συμβάλει σημαντικά στην ποιότητα ζωής των οικογενειών και στην αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος της χώρας.¹⁹

¹⁶ Βλ. και Έκθεση «σχετικά με τη συμφιλίωση οικογενειακού και επαγγελματικού βίου, ενόψει και της ενσωμάτωσης στην ελληνική νομοθεσία της Οδηγίας 2002/73», ΕΕΔΑ, Έκθεση 2005, σ. 205 και www.nchr.gr.

¹⁷ Οδηγία 96/34/ΕΚ του Συμβουλίου, της 3ης Ιουνίου 1996, σχετικά με τη συμφωνία-πλαίσιο για τη γονική άδεια, που συνήφθη από την UNICE, τη CEEP και τη CES, ΕΕ L 145/4, 19.6.1996.

¹⁸ Βλ. ιδίως ΟΛΣτΕ 3216/2003 και ΣτΕ 1 και 2/2006.

¹⁹ Βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 16, και εκεί αναφερόμενη βιβλιογραφία.

Άρθρο 5 – Ισότητα αμοιβών

22. Ο ορισμός της «αμοιβής» μεταφέρεται στο άρθρο 2 (ε) μαζί με τους άλλους ορισμούς. Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει τη διευκρίνιση του κύκλου των δικαιούχων οικογενειακών επιδομάτων.

Άρθρο 6 – Λύση της σχέσεως εργασίας και της υπαλληλικής σχέσεως.

Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει τη ρητή απαγόρευση εκδικητικών ενεργειών (εδάφ. γ' άρθρου 9 Ν. 3488/2006) και κατά των εργαζομένων που προβαίνουν σε «διαμαρτυρία» ή «καταγγελία». Πρέπει όμως η διάταξη, για να καλύπτει όλες τις περιπτώσεις, να συμπληρωθεί ως εξής:

«γ) όταν γίνεται [η καταγγελία κλπ] ως αντίδραση του εργοδότη ή υπεύθυνου για επαγγελματική κατάρτιση σε διαμαρτυρία, καταγγελία, μαρτυρία ή οποιαδήποτε άλλη ενέργεια προσώπου εργαζομένου ή επαγγελματικά καταρτιζομένου, στο χώρο ~~της επιχείρησης~~ εργασίας ή επαγγελματικής κατάρτισης, ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης αρχής, η οποία άπτεται της εφαρμογής του παρόντος νόμου ή άλλων διατάξεων».

Παρατηρούμε ότι το ΣχΝ αλλού αναφέρεται σε «επαγγελματική εκπαίδευση» και αλλού σε «επαγγελματική κατάρτιση», πράγμα που μπορεί να δημιουργήσει σύγχυση. Ο όρος των Οδηγιών είναι «επαγγελματική κατάρτιση» (vocational training, formation professionnelle), που είναι ευρύτερος, καθώς καλύπτει την παροχή επαγγελματικών εφοδίων οπουδήποτε και από οποιονδήποτε (π.χ και στους χώρους εργασίας). Εξάλλου, το εδάφ. γ' του άρθρου 9 Ν. 3488/2006 στο τέλος αναφέρει «ή άλλων νόμων». Το ΣχΝ απαλείφει αυτές τις λέξεις αυτές, δίνοντας έτσι την εντύπωση ότι δεν καλύπτονται οι παραβιάσεις οποιασδήποτε ισχύουσας ή μελλοντικής διάταξης (όχι αναγκαία νόμου), πράγμα ανεπίτρεπτο από την Οδηγία και το άρθρο 20 Συντ.

Τίτλος άρθρου: κατόπιν των προσθηκών, κι επειδή το άρθρο 9 Ν. 3488/2006 καλύπτει όχι μόνον τη λύση της σχέσης, αλλά «και κάθε άλλη δυσμενή μεταχείριση», πρέπει να τεθεί ο τίτλος της αντιστοιχης διάταξης της Οδηγίας: «**Προστασία έναντι αντιποίνων**».

Άρθρο 7 – Υποχρέωση πληροφόρησης και παροχής στοιχείων

Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει την προσθήκη, στην παρ. 3 του άρθρου 11 Ν. 3488/2006 της υποχρέωσης λήψης μέτρων προς πρόληψη και αντιμετώπιση κάθε μορφής διάκρισης

λόγω φύλου, και ιδίως της παρενόχλησης και σεξουαλικής παρενόχλησης. Η προσθήκη αυτή εξειδικεύει τη γενικότερη υποχρέωση προαγωγής της ισότητας ανδρών και γυναικών, που επιβάλλει το 1^ο εδάφ., την οποία περιέχει ο Ν. 3488/2006 και διατηρεί το ΣΧΝ. Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει και την επέκταση της υποχρέωσης στους υπεύθυνους για θέματα επαγγελματικής κατάρτισης, στους οποίους έχει επίσης εφαρμογή ο νόμος. Για την πληρότητα όμως της διάταξης και την κάλυψη όλου του πεδίου του νόμου, είναι αναγκαίες οι εξής προσθήκες:

«Οι εργοδότες και οι υπεύθυνοι για θέματα επαγγελματικής κατάρτισης οφείλουν να προάγουν την ισότητα ανδρών και γυναικών στους χώρους εργασίας και επαγγελματικής κατάρτισης[...]. Για το σκοπό αυτό λαμβάνουν μέτρα για την πρόληψη και την αντιμετώπιση κάθε μορφής διάκρισης λόγω φύλου[...] και ιδίως για την πρόληψη και την αντιμετώπιση της παρενόχλησης και της σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας και επαγγελματικής κατάρτισης ~~ελλά~~ και ως προς την πρόσβαση στην απασχόληση και επαγγελματική κατάρτιση, τους όρους και τις συνθήκες εργασίας και επαγγελματικής κατάρτισης και στην επαγγελματική, μισθολογική και βαθμολογική εξέλιξη».

Τίτλος άρθρου: Η υποχρέωση πληροφόρησης και παροχής στοιχείων, στην οποία αναφέρεται ο τίτλος του άρθρου, προβλέπεται στη 2^η υποπαράγραφο της παρ. 3 του άρθρου 7, επίσης ως εξειδίκευση της γενικότερης υποχρέωσης προαγωγής της ισότητας ανδρών και γυναικών. Στη γενικότερη αυτή υποχρέωση πρέπει να ανταποκρίνεται ο τίτλος του άρθρου και να έχει ως εξής: **«Υποχρέωση προαγωγής της ισότητας ανδρών και γυναικών».**

Άρθρο 8 - Έννομη προστασία

23. Παρ. 1, εδάφ. 2^ο: «Η άσκηση των δικαιωμάτων [δικαστικής προστασίας και προσφυγής ενώπιον αρμόδιων αρχών] δεν θίγει τις προθεσμίες δικαστικής και διοικητικής προσφυγής». Σχετικά με τον *Συνήγορο του Πολίτη*, παρατηρούμε τα εξής: Ο Ν. 3094/2003, στο άρθρο 3 παρ. 4, ορίζει ότι «ο Συνήγορος του Πολίτη δεν επλαμβάνεται υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον δικαστηρίου ή άλλης δικαστικής αρχής», και στο άρθρο 4 παρ. 4, 2^ο εδαφ., ότι «η υποβολή της αναφοράς [στον Συνήγορο] δεν αναστέλλει τις προβλεπόμενες από τον νόμο προθεσμίες για την άσκηση ενδίκου μέσου ή βοηθήματος». Έτσι όμως, σε περίπτωση μη ευδοκίμησης των ενεργειών του

Συνηγόρου, το θύμα διάκρισης μπορεί να στερηθεί τη δικαστική προστασία, ιδίως όταν η προθεσμία είναι σύντομη (π.χ. 60 μέρες για αίτηση ακυρώσεως διοικητικής πράξης ή προσφυγή ενώπιον διοικητικού δικαστηρίου, 3 μήνες για την αγωγή αναγνώρισης της ακυρότητας απόλυσης ενώπιον πολιτικού δικαστηρίου), ενώ η εμπρόθεσμη άσκηση ένδικου βοηθήματος αποκλείει κατ' ουσία την προστασία που μπορεί να παράσχει ο Συνήγορος. Η ισχύουσα ρύθμιση αναγκάζει το θύμα διάκρισης να επιλέξει μεταξύ Συνηγόρου και δικαστηρίου και αποθαρρύνει την προσφυγή στον Συνήγορο, που μπορεί να παράσχει ταχύτερα και ανέξοδα την αναγκαία προστασία, ενώ επιβαρύνει τα ήδη πολύ επιβαρυμένα δικαστήρια. Θα έπρεπε να προβλεφθεί ότι ο Συνήγορος επιλαμβάνεται υποθέσεων που έχουν εισαχθεί σε δικαστήριο, έως την πρώτη συζήτηση στο δικαστήριο, και ότι με την πρώτη συζήτηση στο δικαστήριο παύει η αρμοδιότητα του Συνηγόρου. Αυτό είναι αναγκαίο, λόγω και της επέκτασης των αρμοδιοτήτων του Συνηγόρου, και μπορεί να ενθαρρύνει τις προσφυγές θυμάτων διακρίσεων σε αυτόν, που είναι ελάχιστες, προάγοντας έτσι την έννομη προστασία και την καλή λειτουργία των θεσμών.

24. Παρ. 2 (νομιμοποίηση νομικών προσώπων και ενώσεων προσώπων για την άσκηση των δικαιωμάτων των θυμάτων διακρίσεων ενώπιον δικαστηρίων και άλλων αρχών): Το ΣχΝ αντικαθιστά τη διάταξη του άρθρου 12 παρ. 2 Ν. 3488/2006 «για λόγους νομικής συνοχής και ασφάλειας δικαίου, προκειμένου να προκύπτει σαφώς ότι νομικά πρόσωπα και ενώσεις προσώπων μπορούν να ασκούν τα δικαιώματα που τους παρέχει [...] στο όνομα του θύματος της διάκρισης, κατόπιν συναίνεσης του τελευταίου», όπως αναφέρει η Αιτιολογική Έκθεση.

25. Όπως τόνισε η ΕΕΔΑ σχετικά με το Σχέδιο του Ν. 3488/2006,²⁰ το ζήτημα αυτό καθώς και το ζήτημα του βάρους της απόδειξης, που ρυθμίζει το άρθρο 10 ΣχΝ είναι κρίσιμα για την αποτελεσματική έννομη προστασία των θυμάτων διακρίσεων, τα οποία συχνά, από φόβο εκδικητικών ενεργειών του ευθυνόμενου για την εις βάρος τους διάκριση, άγνοια των δικαιωμάτων τους ή έλλειψη αποδείξεων ή οικονομικών μέσων, ή και για όλους αυτούς τους λόγους, αποφεύγουν να προσφύγουν στα αρμόδια δικαστήρια ή διοικητικές αρχές. *Η όλη λειτουργία και αποτελεσματικότητα του νόμου εξαρτάται κατά μεγάλο μέρος από την ορθή διατύπωση των δικονομικών διατάξεων της Οδηγίας και την ένταξή τους στους αντίστοιχους δικονομικούς κώδικες.*

²⁰ Βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 1, σελ. 114.

26. Εξάλλου, η διάταξη του ΣχΝ διατηρεί τα ελαττώματα της αντικαθιστώμενης διάταξης που είχε επισημάνει η ΕΕΔΑ: είναι περιοριστική σε σχέση με τις αντίστοιχες διατάξεις των Οδηγιών και παραμένει εκτός δικονομικών κωδίκων. Έτσι, είναι αναποτελεσματική. Ειδικότερα, όπως είχε επισημάνει η ΕΕΔΑ, η διατύπωση «να ασκούν στο όνομά του [...]» δεν είναι ορθή. Εκείνο που απαιτεί το άρθρο 17 παρ. 2 της Οδηγίας, με στόχο την αποτελεσματική δικαστική προστασία των θυμάτων διακρίσεων δεν είναι να παρέχεται δυνατότητα στα ν.π. και ενώσεις να ασκούν τα δικαιώματα του θύματος ως εκπρόσωποι του, αλλά στο δικό τους όνομα, χωρίς να αποκλείεται η εκ μέρους του ίδιου του θύματος άσκηση των δικαιωμάτων του. Τα ν.π. ή ενώσεις θα ενεργήσουν, δηλαδή, με τη γνωστή στο δικονομικό δίκαιο ιδιότητα του τρίτου, «μη δικαιούχου διαδίκου».²¹ Έτσι θα αποφευχθεί η δέσμευση του θύματος διάκριση από δυσμενές δεδικασμένο (πιο κάτω αριθ. 31(2)).

27. Η ΕΕΔΑ επαναλαμβάνει ότι τα δικαιώματα που απαιτεί η Οδηγία να παρασχεθούν στα ν.π. και ενώσεις είναι δικονομικής φύσης.²² Γι' αυτό απαιτείται τροποποίηση του ΚΠολΔ, του ΚωδΔιοικΔικον και του ΠΔ 18/1989 περί ΣτΕ. Για να είναι σύμφωνες οι δικονομικές διατάξεις με την Οδηγία, πρέπει να προβλέπουν ενεργητική νομιμοποίηση και έννομο συμφέρον των ν.π. και ενώσεων ενώπιον των πολιτικών και διοικητικών δικαστηρίων και δυνατότητα παρέμβασής τους υπέρ του θιγόμενου ατόμου σε κάθε πολιτική ή διοικητική δίκη όπου το θιγόμενο άτομο είναι διάδικος, και ανεξάρτητα από το αν το άτομο αυτό είναι μέλος τους. Επίσης, δεδομένου ότι η Οδηγία απαιτεί τα ν.π. και ενώσεις να μπορούν να κινούν και διοικητικές διαδικασίες, απαιτείται και τροποποίηση του ΚωδΔιοικΔιαδικασίας.

28. Σχετικό είναι το άρθρο 669 ΚΠολΔ, που παρέχει στα σωματεία, ενώσεις εργαζομένων και επιμελητήρια τα εξής περιοριστικά αναφερόμενα δικαιώματα: α) να ασκούν υπέρ των μελών τους τα δικαιώματα που απορρέουν από συλλογική σύμβαση ή διατάξεις εξομοιούμενες προς διατάξεις συλλογικής σύμβασης, εκτός αν τα μέλη έχουν ρητώς εκδηλώσει την αντίθεσή τους, τα δε μέλη διατηρούν το δικαίωμα παρέμβασης στη δίκη, β) να παρεμβαίνουν υπέρ διαδίκου, μέλους τους ή μέλους οργάνωσης που ανήκει στην ένωση, σε οποιοδήποτε στάδιο της δίκης, και στον ΑΠ για πρώτη φορά.

²¹ Για την έννοια του «μη δικαιούχου διαδίκου», βλ. Α. Κονδύλη, *Το δεδικασμένο κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας*, 2^η έκδ. Αντ. Σάκκουλας 2007, σελ. 497 επ.

²² Πρβλ. ΟΛΑΠ 1335/1985 ΝοΒ 1986, 1573 σχετικά με τα δικαιώματα που παρέχει το άρθρο 669 ΚΠολΔ.

Αυτά τα νομικά πρόσωπα μπορούν να ζητήσουν και τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων υπέρ του θιγομένου.²³

29. Το άρθρο 669 ΚΠολΔ δεν αρκεί όμως για να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις της Οδηγίας, καθώς τόσο το προσωπικό όσο και το αντικειμενικό πεδίο του είναι περιορισμένα σε σχέση με αυτά της Οδηγίας. Η διάταξη αυτή, όπως ερμηνεύεται από τη νομολογία: α) Αφορά την άσκηση μόνον εργασιακών δικαιωμάτων των μελών σωματείων ή ενώσεων εργαζομένων και επιμελητηρίων, ενώ η Οδηγία δεν περιορίζονται σε αυτά τα νομικά πρόσωπα, ούτε απαιτεί τα θύματα των διακρίσεων να είναι μέλη τους και β) μόνον εφόσον πρόκειται για δικαιώματα που απορρέουν από διατάξεις συλλογικών συμβάσεων ή εξομοιούμενες προς αυτές, και όχι άλλα δικαιώματα, όπως π.χ. αυτά που απορρέουν από νόμο, διοικητική πράξη ή ατομική σύμβαση εργασίας, κανονισμό επιχείρησης συμβατικής ισχύος ή καταχρηστική άσκηση διευθυντικού δικαιώματος ή οποιαδήποτε βλαπτική μονομερή πράξη του εργοδότη. Η παρέμβαση όμως μπορεί να γίνει σε οποιαδήποτε εκκρεμή εργατική δίκη και να αφορά οποιοδήποτε δικαίωμα, και πέρα από αυτά που αναφέρονται πιο πάνω υπό στοιχείο (α).²⁴

30. Ο ΚωδΔιοικΔικον δεν περιέχει καμία αντίστοιχη με αυτή του άρθρου 669 ΚΠολΔ ή άλλη σχετική διάταξη, και βάσει των διατάξεών του που διέπουν την ενεργητική νομιμοποίηση για προσφυγή ή αγωγή και την άσκηση πρόσθετης παρέμβασης (άρθρα 64, 71, 113-114), αναγνωρίζεται μόνον το άμεσο και προσωπικό έννομο συμφέρον των νομικών προσώπων, δηλαδή είναι παραδεκτή η άσκηση ένδικου βοηθήματος μόνον από νομικό πρόσωπο που επικαλείται και αποδεικνύει βλάβη που υφίσταται το ίδιο.

31. Εξάλλου, το ΣτΕ δέχεται, βάσει του άρθρου 47 ΠΔ 18/1989, ότι τα νομικά πρόσωπα έχουν έννομο συμφέρον για άσκηση αίτησης ακυρώσεως κατά πράξεων που προξενούν περιουσιακή ή ηθική βλάβη σε συμφέροντα του ίδιου του νομικού προσώπου ή του συνόλου των μελών του, εφόσον η προάσπιση ή προαγωγή των συμφερόντων αυτών περιλαμβάνεται στους σκοπούς του. Δεν έχουν όμως έννομο συμφέρον προκειμένου για πράξεις που θίγουν συμφέροντα μερικών μόνον μελών τους. Ειδικά για τα επαγγελματικά σωματεία, το ΣτΕ δέχεται ότι έχουν έννομο συμφέρον να ασκήσουν αίτηση ακυρώσεως κατά πράξης που θίγει και ειδική κατηγορία μελών τους, εφόσον με αυτήν δεν βλάπτονται τα συμφέροντα άλλης

²³ Βλ. Δ. Κονδύλη, στο Κεραμεύς/Κονδύλης/Νίκας, Ερμηνεία ΚΠολΔ, άρθρο 669.

²⁴ *Ibid.*

κατηγορίας μελών τους που πηγάζουν από την ίδια πράξη.²⁵ Έχει δε διευρύνει τον κύκλο των νομικών προσώπων που έχουν έννομο συμφέρον να προσβάλλουν πράξεις που θίγουν το περιβάλλον, αλλά όχι όσων έχουν σκοπό την προάσπιση ανθρωπίνων δικαιωμάτων.²⁶

Όπως έχει προτείνει η ΕΕΔΑ,²⁷ οι τροποποιήσεις των δικονομικών διατάξεων πρέπει να αφορούν όλες τις διαφορές από παραβάσεις του νόμου και να ακολουθούν τις εξής βασικές αρχές:

1) Να προβλέπουν δικαίωμα των ν.π. ή ενώσεων, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, που δικαιολογούν δράση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ή δράση σε τομέα ή τομείς που καλύπτει ο σχεδιαζόμενος νόμος, ή δράση για τη προάσπιση των συμφερόντων ατόμων που καλύπτει αυτός ο νόμος: α) Να ασκούν υπέρ των θιγόμενων τα δικαιώματα που απορρέουν από τον σχεδιαζόμενο νόμο. Το εισαγωγικό της δίκης έγγραφο πρέπει να κοινοποιείται στο άτομο του οποίου ασκούνται τα δικαιώματα, το οποίο θα πρέπει να έχει δικαίωμα παρέμβασης σε κάθε στάδιο της δίκης, και στην κατ' αναίρεση δίκη το πρώτο. β) Να παρεμβαίνουν υπέρ διαδίκου, ο οποίος ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από τον σχεδιαζόμενο νόμο, σε οποιοδήποτε στάδιο της δίκης, και κατ' αναίρεση το πρώτο.

Η απαίτηση «*συναίνεσης*» του θιγόμενου προσώπου για την εκ μέρους ν.π. και ενώσεων επιδίωξη της έννομης προστασίας του δεν ανταποκρίνεται στη διατύπωση του άρθρου 17 παρ. 2 της Οδηγίας 2006/54 (όπως και του άρθρου 6 παρ. 3 της Οδηγίας 202/73), που αναφέρεται σε «*έγκριση*» (approval, approbation), που δίνεται και εκ των υστέρων (βλ. τις έννοιες της συναίνεσης και της έγκρισης στα άρθρα 236-238 ΑΚ). Δεν ανταποκρίνεται ούτε στο πνεύμα και τον σκοπό της διάταξης αυτής της Οδηγίας, που είναι η επίτευξη έννομης προστασίας ατόμων που δεν τολμούν να προσφύγουν στη Δικαιοσύνη ή σε αρμόδια διοικητική αρχή, φοβούμενα τα αντίποινα. Η απαίτηση «*συναίνεσης*» δημιουργεί τον κίνδυνο παρόδου των σχετικών προθεσμιών, και συνεπώς ματαίωσης της σκοπούμενης έννομης προστασίας. Η οδηγία δεν απαιτεί τύπο της έγκρισης, και συνεπώς αυτή μπορεί να δοθεί με οποιοδήποτε τρόπο. Έτσι, εφόσον το εισαγωγικό του ένδικου βοηθήματος ή ένδικου μέσου έγγραφο επιδοθεί στο άτομο

²⁵ Βλ. Ε. Σπηλιωτόπουλο, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου, 12^η έκδ. Αντ. Σάκκουλας 2007, αριθ. 461.

²⁶ Π.Χ. ΣτΕ 575/2001, Το Σ 2/2002, 253, βλ. Ν. Σιταρόπουλο, Το ζήτημα της παρέμβασης Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων σε υποθέσεις σχετικές με την προστασία δικαιωμάτων του ανθρώπου, ΤοΣ 2/2002, 245-253.

²⁷ Βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 1, σελ. 117-118.

που αφορά, όπως προτείνουμε να απαιτείται, η αυτοπρόσωπη παραλαβή του θα δημιουργήσει τεκμήριο έγκρισης, εφόσον το άτομο αυτό δεν εκφράσει αντίρρηση έως τη συζήτηση του ένδικου βοηθήματος ή ένδικου μέσου. Εν πάση περιπτώσει, *το θιγόμενο πρόσωπο θα διατηρεί το δικαίωμα να προβεί το ίδιο στην ενέργεια* που προέβη το ν.π. ή η ένωση, πράγμα που ισχύει βάσει του άρθρου 669 ΚΠολΔ.²⁸ Αυτό είναι σκόπιμο να προβλέπεται ρητά.

2) Να προβλέπουν ότι, *«αν το θιγόμενο άτομο δεν μετάσχει στη δίκη, το δεδικασμένο από αυτήν ενεργεί υπέρ αυτού και όχι εις βάρος του»*. Αυτό είναι πολύ σημαντικό για να επιτευχθεί πραγματική προστασία των θιγομένων και γίνεται δεκτό όσον αφορά τις δίκες που διεξάγουν τα νομικά πρόσωπα που αναφέρει το άρθρο 669 ΚΠολΔ,²⁹ σκόπιμο είναι όμως, για λόγους ασφάλειας δικαίου, να ορίζεται ρητά.

3) Κατά τον ΚωδΔιοικΔιαδικ, *τις διοικητικές προσφυγές και αναφορές* μπορεί να ασκήσει μόνο το αμέσως θιγόμενο πρόσωπο. Γι' αυτό, πρέπει να προστεθεί διάταξη στο ΣχΝ που να ορίζει ότι, προκειμένου για παραβάσεις του σχεδιαζόμενου νόμου, μπορούν να τις ασκήσουν και τα προαναφερόμενα ν.π. ή ενώσεις.

Άρθρο 9 – Συνήγορος του Πολίτη

32. Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει και πάλι την επιλογή του Συνηγόρου του Πολίτη, ως ανεξάρτητου φορέα που θα παρακολουθεί την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, ως του πλέον ενδεδειγμένου, καθώς και τον ορισμό ειδικού Βοηθού Συνηγόρου.

Άρθρο 10 – Βάρος απόδειξης

33. Η έννοια του κοινοτικού κανόνα περί βάρους της απόδειξης είναι ότι το πρόσωπο που ισχυρίζεται ότι είναι θύμα διάκρισης αρκεί να επικαλεσθεί και να αποδείξει γεγονότα από τα οποία τεκμαίρεται ή πιθανολογείται η διάκριση. Αυτό είναι αρκετό για να κριθεί ορισμένο ένα ένδικο βοήθημα.³⁰ Ο Ν. 3488/2006 (άρθρο 17) εξαιρεί της εφαρμογής του κανόνα αυτού τις ποινικές διαδικασίες, όπως επιτρέπει η Οδηγία 2006/54, καθώς κι η Οδηγία 97/80, την οποία κωδικοποιεί, και είναι σκόπιμο. Τις

²⁸ Βλ. Κονδύλη, Ερμηνεία ΚΠολΔ, ό.π., άρθρο 669.

²⁹ *Ibid* και Κονδύλη, Το δεδικασμένο, ό.π., 538 επ.

³⁰ Για τη λειτουργία του κοινοτικού κανόνα του βάρους απόδειξης βλ. Κονδύλη, άρθρ. 670 ΚΠολΔ, αριθμ. 11, ό.π., και άρθρ. 670 ΚΠολΔ, αριθμ.1- 3, στο Κεραμεύς/Κονδύλης/Νίκας, Ερμηνεία ΚΠολΔ, Συμπλήρωμα, 2003.

ποινικές διαδικασίες και μόνον εξαιρεί και το αντίστοιχο άρθρο 14 Ν. 3304/2005, ως προς τις λοιπές διακρίσεις, καθώς η διατύπωση των σχετικών διατάξεων των Οδηγιών 2000/43 και 2000/78 αντιστοιχεί σε εκείνη της Οδηγίας 2006/54. Έτσι, εκτός από την ακριβή συμμόρφωση προς τις Οδηγίες, έχει επιτευχθεί και η απαιτούμενη συνοχή των ρυθμίσεων των δύο αυτών νόμων (βλ. και πιο πάνω αριθ. 11).

34. Το άρθρο 10 ΣΧΝ εξαιρεί και *«κάθε εξώδικη διαδικασία»*. Η εξαίρεση αυτή, κατά την Αιτιολογική Έκθεση, «είναι σε αρμονία με την παρ. 4, εδάφ. β' του άρθρου 19 της Οδηγίας 2006/54», η οποία όμως ορίζει ότι ο κανόνας εφαρμόζεται *«σε κάθε αστική ή διοικητική διαδικασία που αφορά το δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα [...] εξαιρουμένων των εξωδίκων εκουσίων διαδικασιών»*. Η γενική εξαίρεση των «εξωδίκων διαδικασιών» που εισάγει το ΣΧΝ καταλαμβάνει κάθε διαδικασία ενώπιον αρχής που δεν αποτελεί δικαστήριο, άρα και ενδικοφανείς προσφυγές, ενστάσεις κλπ ενώπιον διοικητικών αρχών, οι οποίες, κατά την Οδηγία, οφείλουν να εφαρμόζουν τον κοινοτικό κανόνα του βάρους της απόδειξης. Επίσης, η Αιτιολογική Έκθεση αναφέρει ως παράδειγμα «εξώδικης διαδικασίας» τον Συνήγορο, ο οποίος όμως αποτελεί διοικητική αρχή και οφείλει κι αυτός να εφαρμόζει τον κανόνα του βάρους της απόδειξης, ιδίως προκειμένου να κρίνει αν είναι αόριστη η προσφυγή (άρθρο 4 παρ. 4 Ν. 3094/2003). Την ίδια υποχρέωση έχει η Επιθεώρηση Εργασίας.

35. Έτσι, η πιο πάνω προσθήκη δεν συνάδει με την Οδηγία 2006/54 και διαταράσσει και την αναγκαία συνοχή μεταξύ Ν. 3488/2006 και Ν. 3304/2005. Περιάγει δε τα θύματα διακρίσεων λόγω φύλου σε δυσμενέστερη θέση από άποψη διαδικασιών από τα θύματα άλλων διακρίσεων, πράγμα αντίθετο προς το ΚΔ και το Σύνταγμα. Άλλο σοβαρό πρόβλημα που δημιουργεί η πιο πάνω προσθήκη είναι η μείωση του επιπέδου προστασίας των θυμάτων διακρίσεων λόγω φύλου που παρέχει η ισχύουσα νομοθεσία (Ν. 3488/2006), την οποία απαγορεύει η Οδηγία 2006/54 (πιο πάνω αριθ. 2).

Άρθρο 12 – Συνεκτίμηση ισότητας γυναικών και ανδρών

36. Το άρθρο 29 της Οδηγίας απαιτεί από τα κράτη μέλη να *«λαμβάνουν ενεργώς υπόψη το στόχο της ισότητας γυναικών και ανδρών κατά τη σύνταξη και εφαρμογή νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων, πολιτικών και δραστηριοτήτων στους τομείς που καλύπτει η παρούσα Οδηγία»*. Η υποχρέωση αυτή απορρέει από τον οριζόντιο χαρακτήρα της (ουσιαστικής) ισότητας των φύλων (mainstreaming). Το Προοίμιο της Οδηγίας (παρ. 38) επισημαίνει ότι δεν αρκούν τα νομοθετικά μέτρα και

ότι τα κράτη πρέπει «να προάγουν εντονότερα» την ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης και την αλλαγή νοοτροπίας, με τη μεγαλύτερη δυνατή συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων μερών, σε δημόσιο και ιδιωτικό επίπεδο. Το άρθρο 12 ΣχΝ παραλείπει τον όρο «ενεργώς», που εκφράζει την απαίτηση πιο πρόσφορων και αποτελεσματικών μέτρων για την προώθηση της ουσιαστικής ισότητας, πράγμα που αποτελεί και συνταγματική επιταγή (άρθρο 4 παρ. 2, σε συνδυασμό με άρθρο 116 παρ. 2 Συντ.).

Άρθρο 13 – Καταργούμενες διατάξεις

37. Η ΕΕΔΑ επαναλαμβάνει την παρατήρηση που έκανε και για το Σχέδιο του Ν. 3488/2006.³¹ Η διάταξη αυτή παρουσιάζει ένα βασικό πρόβλημα, που παρουσίαζε και η αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 15 Ν. 1414/1984, το οποίο δημιούργησε ανασφάλεια δικαίου και προκάλεσε καταδικαστική απόφαση του ΔΕΚ, λόγω ανεπαρκούς συμμόρφωσης προς το άρθρο 119 (ήδη 141) ΣυνθΕΚ και τις Οδηγίες 75/117 και 79/7.³² Πρόκειται, ιδίως, για τη γενικότητα της διατύπωσης όσον αφορά την κατάργηση των αντίθετων διατάξεων και τη μη ρητή κατάργησή τους. Από την προαναφερόμενη απόφαση ΔΕΚ και λοιπή πάγια νομολογία του είναι σαφές, ότι η συμμόρφωση προς οδηγία πρέπει να γίνεται κατά τρόπο που να δημιουργεί ασφάλεια δικαίου και να παρέχει επαρκή προστασία στους ενδιαφερομένους, με διατάξεις που επιτρέπουν σε αυτούς να γνωρίζουν σαφώς και επακριβώς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις τους και στα εθνικά δικαστήρια να εξασφαλίζουν την τήρησή τους. Κατά την έναρξη ισχύος του Ν. 1414/1984 υπήρχαν ακόμη ρυθμίσεις που περιείχαν διακρίσεις λόγω φύλου, οι οποίες δεν καταργήθηκαν ρητά. Γι' αυτό το ΔΕΚ, μη αρκούμενο στη διάταξη του άρθρου 15 Ν. 1414/1984, η οποία προβλέπει γενικά και αόριστα την κατάργηση των αντίθετων διατάξεων, διαπίστωσε παράβαση του ΚΔ. Παρόμοια προβλήματα θα παραμείνουν και όταν το ΣχΝ γίνει νόμος.

Ενίσχυση της Επιθεώρησης Εργασίας

38. Όπως τόνισε η ΕΕΔΑ στη Γνωμάτευσή της επί του Σχεδίου του Ν. 3304/2005³³, παρ'όλες τις συχνά υπεράνθρωπες προσπάθειες των στελεχών του, το ΣΕΠΕ δεν

³¹ Βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 1, σελ. 107.

³² ΔΕΚ 28.10.1999, C-187/98, *Επιτροπή κατά Ελλάδας*, Συλλ. 1999, I-7713.

³³ Βλ. Γνωμάτευση της ΕΕΔΑ επί του Σχεδίου του Νόμου αυτού, ό.π. σημ. 9, σελ. 238-240, άρθρα 19-22.

μπορεί να ανταποκριθεί στις αρμοδιότητες που ήδη έχει, λόγω ανεπαρκούς στελέχωσης και έλλειψης υλικο-τεχνικής υποδομής και υλικών μέσων, πράγμα που επισημαίνει και το ίδιο διαρκώς στις εκθέσεις του. Συνεπώς, αν το ΣΕΠΕ δεν ενισχυθεί, ώστε να μπορεί να καλύπτει ουσιαστικά όλους τους τομείς και όλες τις περιοχές της χώρας, η αποτελεσματικότητά του θα μειωθεί ακόμη περισσότερο. Υπάρχει το προηγούμενο των «γραφείων ισοτήτας» των Επιθεωρήσεων Εργασίας, που πρόβλεψε ο Ν. 1414/1984 και που τελικά δεν μπόρεσαν να λειτουργήσουν λόγω έλλειψης προσωπικού και μέσων. Παράλληλα, απαιτείται θεσμική ανάπλαση του έργου του ΣΕΠΕ, ώστε η συμβολή του στην επίλυση των διαφορών να είναι ουσιαστική και να αποφεύγονται οι συχνές προσφυγές στα δικαστήρια, αλλά και συνεχής και συστηματική ενημέρωση και επιμόρφωση των στελεχών του στις νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις σε ελληνικό και ευρωπαϊκό επίπεδο.

Προτάσεις μέτρων για την εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής

39. Με την ευκαιρία αυτήν, η ΕΕΔΑ τονίζει και πάλι την ανάγκη λήψης αποτελεσματικών μέτρων για τη διευκόλυνση της εναρμόνισης οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής, μεταξύ των οποίων είναι εκείνα που έχει προτείνει στη σχετική έκθεσή της,³⁴ και ιδίως:

α) Παροχή *γονικής άδειας*, ως *αυτοτελούς προσωπικού και μη μεταβιβάσιμου δικαιώματος* όλων των εργαζομένων ανδρών και γυναικών, με σχέση ιδιωτικού ή δημόσιου δικαίου, αντικατάσταση των αποδοχών τους με *κοινωνικές παροχές* και *διατήρηση της ασφάλισής τους*.

β) Καθιέρωση *άδειας πατρότητας* ταυτόχρονης με την άδεια μητρότητας, με αποδοχές, ως αυτοτελούς, προσωπικού και μη μεταβιβάσιμου δικαιώματος των ανδρών, σε όσες κατηγορίες δεν προβλέπεται (π.χ. δημόσιους υπαλλήλους) και αύξηση της άδειας αυτής όπου προβλέπεται (οι εργαζόμενοι με σχέση ιδιωτικού δικαίου δικαιούνται άδεια πατρότητας μόνο δύο ημερών).

γ) *Κάλυψη και των δύο θετών γονέων* με όλα τα μέτρα αυτά και ιδιαίτερη μέριμνα για τις *μονογονεϊκές οικογένειες*.

³⁴ Βλ. Έκθεση ΕΕΔΑ, ό.π. σημ. 16.

δ) *Διευθέτηση του χρόνου εργασίας*, με κατοχύρωση του σχετικού δικαιώματος των εργαζομένων με νόμο ή μέσω συλλογικών διαπραγματεύσεων ή άλλων δομών διαβούλευσης, ώστε να μην περιορίζεται σε δικαίωμα μονομερούς διευθέτησης από τον εργοδότη και να επιτυγχάνεται εναρμόνιση οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Λήψη υπόψη της γνώμης των εργαζομένων γι' αυτό το ζήτημα και για τη διευθέτηση του ελεύθερου χρόνου.

ε) *Ρύθμιση των θεμάτων οργάνωσης της εργασίας* και ειδικότερα προώθηση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης (μερική απασχόληση, τηλε-εργασία κ.λ.π.) σε προαιρετική βάση και με πλήρη κατοχύρωση των δικαιωμάτων των εργαζομένων.

στ) *Ενίσχυση (ποιοτική και ποσοτική) των υποστηρικτικών δομών* για να καλύπτουν τις ανάγκες όλων των εργαζομένων, λαμβανομένων υπόψη και των καλών πρακτικών σε άλλα κράτη.

Η ΕΕΔΑ χαιρετίζει τις σχετικές με τα προαναφερόμενα ζητήματα ρήτρες των ΕΓΣΣΕ 2006-2007 και 2008-2009 και ζητεί την πλήρη και αποτελεσματική υλοποίηση και επέκτασή τους, επιφυλάσσεται δε να επανέλθει για το σοβαρότατο αυτό θέμα με νέα έκθεσή της.